

Donacije i obnova u Bosni i Hercegovini

Kjell Magnusson

Želim se najljepše zahvaliti Draganu Bagiću i Dejanu Dediću u Agenciji Puls. Ovo poglavlje se oslanja na njihove osnovne analize, koje se objavljuju u posebnom izvještaju. Za vrijeme mog boravka u Zagrebu u jesen 2004 g. oni su pomogli sa dodatnom obradom podataka i davali su dragocjene komentare na rukopis. Izbor tabela, naknadne analize (SEM) kao i konačan oblik teksta je moja odgovornost.

Sociološka studija o životnim uslovima i stavovima

Uvod

U sklopu procjene Sidinih programa pomoći u Bosni i Hercegovini, napravljena je, ljeta 2004., anketa sa korisnicima pomoći. Cilj je, s jedne strane, bio skupiti demografske i socioekonomske podatke o domaćinstvima koja su ulazila u Sidine Programe integralnog pristupa regiji (IAP), a s druge, istražiti određene aspekte vezane za cilj programa. Šta korisnici misle o programima pomoći, njihovom cilju i provođenju? Koji su efekti programa, u ovom slučaju definisani kao socioekonomski uslovi, kakvi su doživljeni od strane anketiranih? Kako izgledaju stavovi ispitanika prema temama relevantnim za obnovu bosanskog društva?

Empirijsko istraživanje je napravljeno od strane Instituta za istraživanje javnog mnijenja Puls, sa kancelarijama u Sarajevu, Splitu i Zagrebu, u saradnji sa Centrom za multietnička istraživanja pri Univerzitetu u Upsali. Poslije razgovora vođenih u Zagrebu, aprila 2004. godine, kojima su prisustvovali Dragan Bagić, direktor istraživačke djelatnosti Pulsa, Joakim Molander, nadležan za procjenu pri Sidi, i Kjell Magnusson, viši naučni saradnik pri univerzitetu u Upsali, postignut je dogovor o modelu koji bi zadovoljio potrebe procesa evaluacije.

Istraživanje je provedeno na uzorku od 2000 ispitanika, odnosno 2000 predstavnika porodica koje su bile korisnici pomoći koju je financirala Sida. Spisak primaoca pomoći, koju je Pulsu prosljedila Sida (otprilike 11 000 domaćinstava), odnosno baza podataka korisnika i donatorskih organizacija, bila je polazna tačka za oblikovanje uzorka. Vodeći računa o sredini i organizaciji, izbor domaćinstava je bio slučajan. Oba spola su u studiji zastupljeni u jednakom broju.

Kontrolni uzorak čini 1000 ispitanika koji nisu korisnici Sidine pomoći. Ekvivalentan je ciljnom uzorku s obzirom na kanton i veličinu naselja. Naselja za kontrolni uzorak birana su po slučaju.¹³³ Iako kontrolna grupa, po definiciji, ne obuhvata domaćinstva koja su korisnici Sidine pomoći, moguće je da u kontrolnoj grupi postoji jedan broj domaćinstava koja su primila pomoć drugih donatora.

Pri tumačenju rezultata važno je imati na umu da ova anketa nije reprezentativna za stanovništvo Bosne i Hercegovine u cjelini, već za korisnike Sidine pomoći. Samim tim, podaci prema etničkoj pripadnosti ne govore o Bošnjacima, Hrvatima ili Srbima općenito, već samo o onima koji su bili dio programa, ili onima koji spadaju u kontrolnu grupu.

Upitnik se sastojao od 72 pitanja ili 98 varijabli baziranim na listi pitanja, koju je, u skladu sa ciljem procjene, pripremio Joakim Molander, a detaljno razradio Kjell Magnusson. O preliminarnoj verziji na engleskom jeziku su diskutovali stručnjaci i zaposleni pri Sidinom glavnom uredu u Štokholmu, kao i predstavnici donatora i zaposlenih pri Sidi u Sarajevu. Puls je preveo upitnik na bosanski, hrvatski i srpski jezik, poslije čega ga je Kjell Magnusson provjerio i ponovo preveo na engleski jezik. Poslije konsultacija sa Joakimom Molanderom o izgledu završne verzije su se složili Dragan Bačić i Kjell Magnusson. Skupljanje podataka je napravljeno putem osobnog intervjuiranja u domovima ispitanika i trajalo je tri sedmice, počevši krajem juna. Podaci su bili analizirani u julu, a dalja analiza je pravljena u septembru i oktobru 2004 godine. Opsežan izvještaj je objavljen posebno.¹³⁴

Pregled rezultata

Domaćinstva

Prosječan broj članova domaćinstva u ciljnom uzorku je 3,3, a u kontrolnom uzorku 3,2. Najčešći tip domaćinstva, zastupljen u 60 posto slučajeva, je domaćinstvo od dva (25,2 %), četiri (20,5%) ili tri (16,9%) člana. Najbrojnija su domaćinstva koja čine muž, žena (ili nevjenčani partneri) i djeca (34%), dok su domaćinstva koja čine vjenčan ili nevjenčan par na drugom mjestu (20,9%). Jednočlana domaćinstva su zastupljena sa 13 posto, dok 11 posto ispitanika živi sa nekim drugim (ne roditeljima ili djecom). S obzirom da je prosjek starosti glave porodice iznad 50 godina, relativno mali postotak domaćinstava čine tri generacije, otprilike 5 posto. Još je manji broj domaćinstava koje sačinjavaju bračni par i roditelji. U više nego polovini domaćinstava, ispitanik živi sa djecom.

¹³³ Zbog nedostatka popisa stanovništva, domaćinstva su izabrana putem "slučajne polazne tačke" i "slučajnih metoda šetanja". Za detaljniji osvrt, pogledati izvještaj koji se navodi u fusnoti 2.

¹³⁴ Bačić, Dragan & Dedić, Dejan: *Značaj pomoći. Sociološko istraživanje životnih uvjeta i stavova prema obnovi u Bosni i Hercegovini*. Puls/Sida 2005.

Trebalo bi također naglasiti da su razlike između ciljnog i kontrolnog uzorka u ovom pogledu veoma male ili praktično nepostojeće. Ovo je dodatno potkrijepljeno poređenjem dobi i stupnja obrazovanja glave porodice iz obje grupe. Prosječna dob u ciljnom uzorku je 55,6, dok je u kontrolnom 52,6, što bi trebalo pripisati nešto većem postotku ispitanika između 15–29 i 30–44 godine u ovoj grupi. Stupanj obrazovanja koji preovladava je u obje grupe osnovna škola, s tim da je u kontrolnom uzorku nešto veći broj ispitanika sa završenom srednjom školom.

Većina kuća/stanova obnovljenih u sklopu programa pomoći je naseljena. Što se tiče organizacije, postoje određene razlike. Kuće građene u ruralnim područjima češće su korištene od strane prvobitnih vlasnika. Između 5 i 17 procenata kuća nije nastanjeno, ali ih vlasnici redovno posjećuju. Veoma mali broj kuća je napušten ili nastanjen novim stanarima.

Status izbjeglica i povratak

Većina ispitanika, kako u ciljnom (75%) tako i u kontrolnom uzorku (55%) je za vrijeme rata bila u izbjeglištvu u Bosni i Hercegovini. Jedna petina ispitanika iz oba uzorka je bila u izbjeglištvu izvan BiH. U odnosu na ciljni uzorak, veći broj ispitanika u kontrolnom uzorku nije uopće napuštao svoj dom tokom rata (23,4% naspram 7,5% u ciljnom uzorku). Drugim riječima, postotak izbjeglica i raseljenih lica je bio veći među korisnicima Sidine pomoći.

Najveći broj onih koji su bili u izbjeglištvu izvan Bosne i Hercegovine je boravio u Hrvatskoj. Postoje, međutim, tipične razlike kad je riječ o etničkoj pripadnosti, t.j. Hrvati su utočište našli u Hrvatskoj, Srbi u Srbiji i Crnoj Gori, a Bošnjaci u Hrvatskoj i Makedoniji.

Jedna od tema koja je bila od velike važnosti za evaluacijski tim je bio razlog povratka. Ispostavilo se da se 40 posto ljudi vratilo jer su, u skladu sa principima Dejtonskog Sporazuma, bili prisiljeni napustiti privremena mjesta boravka. Ne postoji stvarna razlika između kontrolnog i ciljnog uzorka u ovom pogledu.

Premda sami ispitanici nisu mogli uticati na odluku o povratku, a također su dobili pomoć za izgradnju kuća, većina ljudi tvrdi da bi se vratili i da tu pomoć nisu bili dobili. Ipak, svaki četvrti ispitanik iz kontrolne grupe smatra da se ne bi vratio, dok 19 posto ispitanika smatra da bi, da je mogućnost postojala, vjerovatno ili svakako otišao na neko drugo mjesto. Uprkos tome, velika većina bi prednost dala povratku u vlastito selo. S obzirom da većina ispitanika iz ciljnog uzorka upravo jesu izbjeglice i raseljene osobe, čini se da je financijska pomoć Side djelovala kao poticaj za povratak.

Pomoć i stavovi o pomoći

Dok ciljnu grupu, po definiciji, čine korisnici pomoći, vrijedno je zapažanja da je samo 17 posto ispitanika iz kontrolne grupe primilo pomoć za izgradnju kuća, što ukazuje da je Sida bila glavni međunarodni opskrbnik pomoći u regiji. Podaci govore da su sredstva primarno bila usmjerena na obnavljanje kuća i infrastrukture. Relativno mali broj ljudi je primio dodatnu *poljoprivrednu* pomoć: 20 posto u ciljnom uzorku i deset posto u kontrolnom uzorku. U slučaju *mikro – kredita* je samo 1–2 posto ljudi primilo ovu vrstu pomoći. Ukupne cifre, ipak, pomalo obmanjuju, jer su programi obuhvaćali i urbana područja kojima ova pomoć nije bila namijenjena. Kad je riječ o selima, slika je malo drugačija: 30 posto domaćinstava je primilo poljoprivrednu pomoć, s tim da je razlika između organizacija osjetna, od 3 do 50 posto. U svakom slučaju, opći dojam je da većina ovu vrstu pomoći nije dobila.

Budući da ljudi odgovorni za provođenje programa tvrde da je svaki vlasnik obnovljene kuće, u principu, primio paket poljoprivredne pomoći u vrijednosti do 2000 KM¹³⁵, čini se da je došlo do nesporazuma između donatora i primaoca pomoći. Korisnici pomoći, očito, nisu shvatili "paket", koji su dobili poslije useljenja, kao "poljoprivrednu pomoć". S obzirom da je jedan dio Sidinog angažmana u okviru poljoprivredne pomoći zaista bio dugoročnog karaktera, moglo bi se reći da je sam naziv u neku ruku neadekvatan. Ovo navodi na razmišljanje o pitanju komunikacije, odnosno toga koliko su ljudi bili *informirani* o mogućnosti primanja pomoći. Više od 40 posto ispitanika je o postojanju pomoći saznalo putem prijatelja i poznanika, što možda i nije iznenađujuće. Dvadesetsedam posto ispitanika je za pomoć saznalo putem predstavnika vlasti i 23 posto putem sastanaka organizacija. U slučaju ljudi iz ruralnih područja je, međutim, veću ulogu imala informacija koja je došla od strane organa vlasti ili organizacija, što je, najvjerojatnije, uslovljeno većim stupnjem izolacije ovih područja. Uočljivo je, također, da svaki treći ispitanik iz kontrolne grupe tvrdi da uopće nije informiran, a pitanje koje se ovdje nameće je da li su oni, u slučaju da jesu bili informirani, mogli biti potencijalni korisnici pomoći.

Druga tema koju je evaluacija trebala razjasniti, je do koje mjere su ljudi shvatili osnovne principe programa pomoći. Pokazalo se da je otprilike 60 posto ispitanika potpuno ili djelomično shvatilo ove principe, ali da ih gotovo 40 posto ispitanika nije shvatilo, što, čini se, predstavlja prilično visoku cifru. U ovom slučaju je obrazovanje važno. Oni sa srednjom školom ili fakultetom pokazali su veće razumijevanje nego oni sa osnovnom školom ili nižim obrazovanjem, što, dakle, znači da su stanovnici sela manje informirani od stanovnika gradova.

Pitanje koje se tiče stavova o pomoći, te toga da li je pomoć doživljena kao pravedna i odgovarajuća je formulisano na nekoliko načina. Na direktno pitanje *da li je pomoć bila pravedna* je 26 posto ispitanika odgovorilo pozitivno,

¹³⁵ KM, konvertabilna marka, odgovara vrijednosti DEM.

dok je 32 posto odgovorilo negativno, a otprilike 40 posto da je pomoć u nekim slučajevima bila pravedna, a u nekim nepravedna.

Kad je pitanje postavljeno na nešto drugačiji način, odnosno kada je pitanje bilo *da li su oni kojima je pomoć trebala tu pomoć i dobili*, odgovor je bio sličan. Više nego trećina ispitanika odgovara potvrdno, manje nego četvrtina smatra da nije, dok otprilike 40 posto smatra da je pomoć bila i pravedna i nepravedna.

Na pitanje *da li su oni koji su dobili pomoć tu pomoć zaista i trebali* 40 posto ispitanika ciljnog uzorka odgovorilo je potvrdno. Istovremeno 17 posto ispitanika ima osjećaj da je pomoć, generalno rečeno, bila nepravedna, t.j. da je samo nekolicina korisnika pomoć zaista i trebala. Isti stav ima i jedna trećina ispitanika iz kontrolnog uzorka. Općenito, oni koji su primili pomoć su manje kritični.

Zanimljivo je primijetiti da postotak potvrdnih odgovora opada na pitanje *kako ljudi općenito doživljavaju međunarodnu pomoć*. Ovo, u principu, ukazuje na to da ispitanici smatraju da su oni osobno pozitivniji prema pomoći, uporedivši se sa drugim ljudima, za koje vjeruju da su, umnogome, negativni.

Pitanje *da li je pomoć bila primjerena (potrebama)* dobije sličan odgovor. Dok gotovo polovina ispitanika u ciljnom uzorku misli da je pomoć bila bar djelomično primjerena, otprilike 17 posto smatra da nije bila primjerena, a više od trećine ispitanika je uzdržano.

Poređenja radi, ispitanici koji smatraju da pomoć nije bila dobro organizovana su nešto brojniji, 24 posto, dok 32 posto ispitanika smatra da je pomoć bila dobro ili vrlo dobro organizovana. Osim toga, manje od 40 posto vjeruje da je pružena potpora bila upravo ona vrsta pomoći koja je bila potrebna.

Zaključno, jasno je da ljudi *nisu* prihvatili Sidine osnovne smjernice koje govore o tome da korisnici sami obnavljaju svoje porušene kuće. Tek deset posto preferira ovo rješenje, dok bi 50 posto ispitanika preferiralo rješenje koje podrazumijeva useljenje u kuću obnovljenu od strane donatora. Ovaj rezultat je drugačiji od rezultata antropološke studije, a i od onoga što se od programa očekivalo, što možda i nije tako iznenađujuće.¹³⁶

Interesantno je da bi samo 13 posto ispitanika izabralo da primi novac, u slučaju da je ta opcija postojala. Ovo bi na prvi pogled moglo izgledati neobično, ali vjerovatno oslikava stvaran stav ispitanika, kad je riječ o realno postojećim opcijama. Neizvjesno je da bi primljena svota novca bila dovoljna za nastanjenje u gradu, ako bi ispitanici bili skloniji toj opciji.

Rezultati pokazuju da su ispitanici prilično neodlučni kad je riječ o cilju programa ali i o načinu na koji su programi bili realizovani. Odgovori na ova pitanja su najčešće neutralni ili uzdržani. S druge strane, primjetna manjina je u stvari ubijedena da programi nisu ni primjereni, niti dobro organizovani,

¹³⁶ Nažalost, u anketi nije postavljeno pitanje koje se tiče razloga, niti su ispitanici bili upitani o mogućnosti uticaja u toku procesa obnove kuće.

niti savim jasni kad je riječ o ciljevima. Ovaj stav je više izražen u urbanim nego ruralnim sredinama.

Razlika između organizacija je, generalno rečeno, mala, i nemoguće je doći do pouzdanih zaključaka o tome da li je metod i ponašanje jedne određene organizacije uticao na rezultat projekta. O tome ne postoje relevantne informacije, a ostali faktori, poput stupnja obrazovanja ili toga da li je riječ o urbanoj sredini, izgledaju važniji u objašnjavanju razlika u stavovima i mišljenjima.

Detalji u vezi realizacije programa nam nisu poznati, a postoje i faktori koji su, naravno, van dometa organizacija koje pružaju pomoć. Mora se imati na umu da je projekat obuhvaćao velik broj korisnika, a i sredstva su bila ograničena. U svakom slučaju, postoje jasne razlike između korisnika i administratora pomoći u tumačenju pomoći. Jedan zaključak bi mogao biti da bi se u budućnosti više pažnje trebalo posvetiti obraćanju ljudima "na njihovom jeziku".

Ekonomski uslovi

Ekonomska situacija u porodici

Ekonomska situacija u porodici je prilično teška, generalno rečeno. Samo je 17 posto ispitanika iz ciljne grupe zaposleno, bilo da se radi o punom radnom vremenu ili povremenom zaposlenju. Ovo ne iznenađuje kad se na umu ima starosna struktura kao i činjenica da je pretežno riječ o ruralnim sredinama. Stupanj nezaposlenosti je isti i u kontrolnom uzorku, što je samo po sebi, vrijedno zapažanja. Prilično je velika razlika između ruralnog i urbanog područja, kao i razlika između žena i muškaraca. Dok je u selima 35 posto muškaraca u dobi 30–44 zaposleno, ova cifra dostiže 62 posto u slučaju muškaraca iste dobi koji žive u gradovima. Na selu žene su pretežno domaćice i, s obzirom da je sistem socijalne zaštite u socijalističkoj Jugoslaviji bio baziran na zaposlenju u preduzećima u društvenom vlasništvu, ili u državnim institucijama, veoma mali broj starijih žena ima pravo na penziju. Postoji, također, markantna razlika u stupnju zaposlenosti onih koji su mlađi od 54 i starijih generacija, ali ne i među starosnim grupama između 18 i 54 godina, što ukazuje na postojanje situacije u kojoj je pristup tržištu rada jedan od fundamentalnih problema.¹³⁷

Porodični prihodi su, prema tome prilično mali. 17 posto ispitanika u ciljnom uzorku tvrdi da nemaju nikakve prihode, a 38 posto zarađuje manje od 200 KM mjesečno. Gotovo 80 posto domaćinstava ima mjesečni prihod koji je manji od 400 KM, što je, iz perspektive bosanske stvarnosti, skroman iznos.

¹³⁷ Ovo je potvrđeno postojećim podacima o Bosni i Hercegovini na makro-nivou, pogledati: *Governance and Democracy in Bosnia and Herzegovina. Post-Industrial Society and the Authoritarian Temptation*. Part of the Governance Assessment of Bosnia and Herzegovina funded by the United Kingdom's Department for International Development. European Stability Initiative, Berlin & Sarajevo, 2004, p. 24.

Ako posmatramo samo ruralne sredine, mjesečni prihod manji od 200 KM ima 60 posto ljudi.¹³⁸

Premda postoji tendencija da se prihodi podcijene, logično je da veoma mali broj, manje od deset posto ispitanika, opisuje ekonomsku situaciju u svojoj porodici kao veoma dobru, a 65 posto kao lošu ili veoma lošu.

Teška ekonomska situacija se odražava u odgovorima na specifična pitanja koja se tiču toga kako ljudi izlaze na kraj sa različitim izdacima. Više od 25 posto *gotovo nikad* ne može platiti zdravstvene izdatke. Trideset posto ljudi *ponekad* ne može platiti ove izdatke. Omjer onih koji su u stanju platiti režijske troškove je veći, ali, ipak, 27 posto kaže da ponekad ne mogu platiti, a 10 posto gotovo nikad ne može platiti. Što se tiče školovanja djece, samo je 30 posto u stanju da pokriva sve izdatke svo vrijeme. Doduše, priličan broj ispitanika na ovo pitanje nije odgovorio, što može značiti da pitanje nije shvaćeno ili da je bilo osjetljivog sadržaja.¹³⁹

Stoga nije nikakvo iznenađenje da veoma mali broj ispitanika može uštedjeti novac: činjenica je da 80% ne može. Tešku ekonomsku situaciju također ilustrira i to da mali broj ljudi prima ekonomsku pomoć od rodbine iz inostranstva ili ostalih dijelova zemlje.

Vrijedno je zapažanja da su razlike između ciljnog i kontrolnog uzorka u pogledu ekonomske situacije neznatne. Oni koji su korisnici Sidine pomoći nisu ni u boljem, niti u gorem položaju od ljudi koji žive u istom području a pomoć nisu dobili. Prilično je jasno da se stanovnici bosanskih sela nalaze u teškom položaju.

Stavovi o ekonomskoj situaciji općenito

Kad se postavljeno pitanje odnosilo na ekonomsku situaciju općenito, odgovori su bili veoma slični. Većina doživljava ekonomske mogućnosti u području u kojem živi kao loše ili veoma loše. Samo šest posto ispitanika smatra da su mogućnosti dobre ili veoma dobre.

Veoma je teško prodati poljoprivredne proizvode, sudeći po odgovorima ispitanika.

Na pitanje u kojem se situacija u Bosni i Hercegovini poredi sa situacijom u ispitanikovom kraju, dominira stav da je situacija otprilike ista (48%), dok 30 posto misli da je u vlastitom kraju gore, a 20 posto misli da je bolje. Razlike među kantonima nisu velike, iako ispitanici iz kantona Sarajevo imaju nešto pozitivnije gledišta.

¹³⁸ Sudeći po postojećoj statistici, odnosno istraživanju koje je obuhvatilo 3000 domaćinstava, gotovo 18 posto stanovništva u Bosni i Hercegovini živi ispod granice siromaštva. Ova granica je definisana kao godišnji prihod od 2200 KM po domaćinstvu. Pogledati *Dnevni avaz*, 26 May, 2005, p. 10, i *Oslobođenje*, 26 May, 2005, p.2. Izvještaj još nije objavljen, ali tri ranija izvještaja se mogu naći na <http://www.bhas.ba/index2/index.htm>. S obzirom na prirodu uzorka, za očekivati je da je postotak siromašnih u našem istraživanju veći.

¹³⁹ Na području čitave bivše Jugoslavije je obrazovanje veoma cijenjeno, što spada u neke fundamentalne norme. Na isti način na koji je porodica ta koja bi trebala voditi brigu o svojim članovima, kako djeci tako i ostarjelim članovima. Također bi se trebalo dodati da danas, kao i u socijalističkoj Jugoslaviji, roditelji plaćaju školske knjige, transportne troškove, hranu i sve ostale troškove koji imaju veze sa školovanjem.

Kad je riječ o promjenama ekonomske situacije u zadnjih nekoliko godina, 41 posto ispitanika vjeruje da je situacija nepromijenjena, dok 37 posto misli da je situacija lošija. Samo 20 posto ispitanika primjećuje poboljšanje ekonomske situacije. Jasno je, također, da se promjene na bolje u neposrednoj budućnosti ne očekuju. Većina ispitanika smatra da je ekonomska perspektiva u budućnosti loša ili veoma loša (57%) i ne vidi budućnost za mlade ljude koji žive u tom području.

Dva pitanja su se ticala načina poboljšanja situacije: s jedne strane, posredstvom međunarodnih organizacija kroz mikro-kredite, i s druge strane, putem uobičajenih bankovnih kredita. I jedan i drugi su opisani kao veoma teški za dobiti, i veoma mali broj je iskoristio mogućnost mikro-kredita. Upadljiva je činjenica da nema stvarne razlike između ova dva kreditna sistema.

Većina ispitanika radije *ne* bi živjela negdje drugdje, i očekuje da će živjeti tu gdje živi, uprkos turobnim uslovima života, i očito bez svijetlih prospekata za mladu generaciju.

Ukratko, stavovi o ekonomskoj situaciji su pesimistični, i ne postoji razlika između stavova ljudi koji su korisnici Sidine pomoći i stavova ljudi koji tu pomoć nisu primili.

Saradnja u poljoprivredi

Sudeći po rezultatima studije stupanj saradnje poljoprivrednika je nizak. Najmanja kooperativnost pokazala se u razmjeni poljoprivrednih mašina, nešto što se dešava rijetko (39%) ili nikad (20%). Dvadeset tri posto ispitanika kaže da se komšije često ili veoma često pomažu u poljoprivrednim poslovima, dok 24 posto tvrdi da je kooperacija u izgradnji infrastrukture česta ili veoma česta. Cifre u kontrolnom uzorku su, u osnovi, iste. Istovremeno, približno 50 posto ispitanika u obje grupe smatra da je saradnja u svrhu zaštite interesa definitivno potrebna.

Društvene aktivnosti

Veoma mali broj ljudi je uključen u slobodne aktivnosti poput sportskih i kulturnih aktivnosti, a ni broj ljudi koji učestvuju u poslovnim udruženjima ili političkim sastancima nije visok. Približno 80–90 posto ispitanika nikad ne učestvuje u takvim aktivnostima, i razlike između ciljnog i kontrolnog uzorka, u ovom pogledu, ne postoje.

Mediji

Televizija ima značajnu ulogu, i većina ispitanika provodi više sati dnevno gledajući televizijske programe. Uočljivo je, međutim, da, u odnosu na ostala dva naroda, među ispitanicima srpske nacionalnosti ima veći broj onih (20%) koji navode da nikada ne gledaju televiziju, dok je broj onih koji televiziju gledaju tri ili više sati svaki dan u ovoj grupi također manji.

Čitanje dnevnih novina je osjetno manje rasprostranjeno. Hrvati su, u ovom pogledu, nešto aktivniji od Srba i Bošnjaka.

Religija

U zemljama bivše Jugoslavije je prakticiranje religije tradicionalno više zastupljeno u ruralnim područjima, što je potvrdila i ova studija. Postoji, također, razlika između pravoslavnih Srba, s jedne strane, i muslimanskih Bošnjaka i katoličkih Hrvata s druge. Muslimani i katolici su daleko više religiozni nego ispitanici pravoslavne vjeroispovijesti. Trećina muslimana i katolika učestvuje u sedmičnim religioznim obredima, a otprilike polovina njih učestvuje najmanje jednom mjesečno. U slučaju ispitanika pravoslavne vjeroispovijesti je postotak 9, odnosno, 24 posto. Trebalo bi se dodati da je prakticiranje religije povezano sa stupnjem obrazovanja. U slučaju ispitanika sa završenom osnovnom školom ili nižim obrazovanjem, religija je više zastupljena.

Politika

Interes za politiku je relativno mali. Za većinu ispitanika politika uopće nije važna, a velik broj ljudi nije siguran kako bi glasao. Opći obrazac, da se glas daje stranci koja zastupa vlastitu etničku grupu, važi i dalje – što je vidljivo i iz empirijskih studija ali i rezultata glasanja. Tradicionalne "vladajuće" stranke su još uvijek popularne. 40 posto ispitanika smatra da ne bi glasali, ili su neodlučni. Od onih koji jasno znaju kojoj stranci bi dali svoj glas 54 posto Bošnjaka bi glasalo za SDA, 51 posto Hrvata za HDZ, i 30 posto Srba za SDS a 26 posto Srba za SNDS.

Općenito rečeno, ovi rezultati daju sliku stvarnih prilika u ruralnim područjima u Bosni, i ostalim dijelovima bivše Jugoslavije. Institucionalizovane aktivnosti su neznatne, osim onih koje su vezane za religiju. Društveni život se svodi na neformalnu interakciju sa prijateljima i rodbinom, bilo kod kuće, u lokalnom restoranu, ili, ispred džamije ili crkve. Televizija je, u posljednjih par decenija, postala veoma važna.

Etničke relacije

Osjećaj sigurnosti

Obezbjedenje sigurnosti i stimulanje harmoničnih međuetničkih relacija su osnovne smjernice međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini poslije Daytona. Rezultati studije indiciraju da je ovo, bar na jednoj razini, do određene mjere i postignuto.

Velika većina ima osjećaj pripadanja mjestu stanovanja i osjeća ga kao svoj dom. Općenito rečeno, oni se također osjećaju veoma sigurno. Postoji, međutim, manja razlika između Bošnjaka s jedne i Hrvata i Srba s druge

strane. Bošnjaci, se u nešto većoj mjeri, osjećaju *veoma* sigurno: 77 posto, u odnosu na 63, odnosno 64 posto. Slično tome, velika većina se osjeća slobodnim praktcirati svoju vjeru.

Međuetničke relacije

Postoje uočljive razlike između Bošnjaka, Hrvata i Srba kad je riječ o stupnju međuetničkih kontakata. Dok velika većina Hrvata i većina Srba ima takve kontakte *veoma* često, u slučaju Bošnjaka se to ne bi moglo reći. Približno 40 posto Bošnjaka rijetko ili vrlo rijetko ima kontakt sa ostalim etničkim grupama. Jednostavan razlog bi mogao biti da su oni najčešće većina u selima u kojima žive, i, time, nemaju stvarne mogućnosti ili razlog da stupe u kontakt sa drugima. Iako postoje indikacije da tako i jeste, jasno je da drugi faktori, poput obrazovanja ili činjenice da se radi o urbanoj ili ruralnoj sredini, također mogu biti presudni.¹⁴⁰

Jedno od pitanja na koje studija pokušava odgovoriti je i kakva je *priroda* međuetničkih relacija. Velika većina ispitanika tvrdi da su obično tretirani na prijateljski način. Iako ne velika, razlika postoji, pa tako Bošnjaci i Srbi imaju tendenciju da doživljavaju ove kontakte kao nešto manje zadovoljavajuće. Postotak koji govori o tome da se ispitanici vrlo često, često, ili ponekad susreću sa neprijateljskim stavom je sljedeći: Bošnjaci 17%, Hrvati 12%, i Srbi 19%.

Kad se radi o prijateljstvu, odnosno prisnijim relacijama, razlika ponovo postoji, posebno između Hrvata i Bošnjaka. Gotovo polovina Bošnjaka (45%) tvrdi da nema nijednog prijatelja koji pripada drugoj etničkoj grupi, u poređenju sa 10 posto Hrvata i 16 posto Srba.

Ove sklonosti se očituju u stavovima prema miješanim brakovima, pa tako Bošnjaci oklijevaju više nego drugi. Ovo ne bi trebalo biti začuđujuće i u skladu je s onim što je poznato o stupnju međuetničkih brakova u Bosni i Hercegovini koji je bio ispod jugoslovenskog prosjeka poslije drugog svjetskog rata. U toku tog perioda su Bošnjaci, kao i druge grupe muslimanske vjeroispovijesti u Jugoslaviji, sklapali manji broj međuetničkih brakova nego Srbi i Hrvati. Ovo je i razumljivo, jer, islam, tradicionalno ne dozvoljava muslimanskim ženama da se udaju za nekog ko nije musliman.¹⁴¹

Drugi razlozi zbog kojih postoje razlike u međuetničkom kontaktu bi mogli biti ratno iskustvo, ali mi nemamo podatke koji bi ovo dodatno objasnili. Većina naših ispitanika je bila protjerana iz svojih domova, a ne znamo detalje o eventualnim razlikama, kao recimo, broju poginulih u porodici.

¹⁴⁰ U stanju smo skupiti informacije o etničkoj strukturi naselja, kad je riječ samo o jednoj trećini informanata. Zbog toga su u dodatku predstavljene samo cifre koje se tiču Bošnjaka. Podaci ukazuju na određene razlike u stavovima i ponašanju između onih koji žive u naseljima sa bošnjačkom, odnosno hrvatskom ili srpskom većinom.

¹⁴¹ Za miješane brakove u Bosni i Jugoslaviji, pogledati Botev, Nikolai. 1994. "Where East Meets West. Ethnic Inter marriage in the Former Yugoslavia." *American Sociological Review* 59(3, June):461-79.

Konačno, trebala bi se spomenuti činjenica da su odgovori ispitanika iz kontrolnog i ciljnog uzorka isti. Iako su rezultati u jednom pogledu prilično pozitivni, ovo je vjerovatno više povezano sa proteklom vremenom kao i razvojem političke situacije općenito, nego sa rezultatima programa pomoći kao takvih. S druge strane, može se tvrditi da je sama činjenica da su Sida i drugi donatori aktivno učestvovali u procesu povratka, mogla povoljno uticati na situaciju. Međutim, ovo se ne može direktno mjeriti u istraživanju ove vrste.

Stavovi prema drugima

Stavovi prema drugim etničkim grupama izgledaju relativno pozitivni. Na postavljeno pitanje: *kakvo je vaše mišljenje o Bošnjacima, Hrvatima ili Srbima*, a moguće alternative bile: *poštujem ih, nemam ništa protiv njih, ne volim ih, mrzim ih*, velika većina tvrdi ili da poštuje ili da nema ništa protiv pripadnika drugih etničkih grupa. U ovom pogledu je moguće da Srbi imaju nešto neutralniji stav nego druge dvije grupe.

Općenito, postoji relativno visok stupanj sumnjičavosti i nedostatka povjerenja u ljude. Preovladava mišljenje, neovisno od etničke pripadnosti, da oprez nikad nije na odmet kad je riječ o kontaktima sa drugim ljudima (Bošnjaci 61%; Hrvati 70%; Srbi 58%).

Ovakav stav se očituje i u stavu prema lokalnim političarima i predstavnicima međunarodnih organizacija. Stupanj povjerenja je u oba slučaja nizak ili vrlo nizak, posebno među Hrvatima (50–28%, 41–23%). U svakom slučaju, stav prema predstavnicima međunarodnih organizacija je, uglavnom, manje negativan.

Ispitanici su, između ostalog, imali mogućnost da odobre ili ne odobre vjerodostojnost dvije izjave: jedna je da se čovjek može osjećati sigurnim u zemlji samo ukoliko njegova etnička grupa čini većinu, a druga je da se mora biti na oprezu kad je riječ o pripadnicima druge etničke grupe, čak iako je riječ o komšijama ili prijateljima. Relativno visok postotak odobrava obe izjave, posebno među Bošnjacima (46%). Ovo znači da je, iako se ljudi općenito osjećaju sigurno i imaju pozitivan stav prema pripadnicima drugih grupa, znatan broj ispitanika sumnjičav i, konačno, ne bi preferirao da bude manjina.

Budućnost Bosne i Hercegovine

Određeni broj pitanja u anketi se ticao sadašnje i buduće političke situacije u Bosni i Hercegovini. Ta pitanja se mogu posmatrati kao mjerilo toga koliko su ljudi pozitivni prema Dejtonskom Sporazumu, i do koje mjere postoji mogućnost pomirenja. U tom kontekstu je *jezik* interesantna tema. Mišljenje koje preovladava u ovom istraživanju je da bi se bosanski, hrvatski i srpski jezik trebali posmatrati kao isti jezik, ili kao jedan jezik sa određenim raz-

likama. Ovo je manje više u skladu sa drugim studijama kad je riječ o Bošnjacima i Srbima. U istraživanjima provedenim na području cijele Bosne i Hercegovine, veći procenat Hrvata obično ima tendenciju da posmatra hrvatski jezik kao potpuno drugačiji jezik, ili kao drugačiji jezik koji bi mogao biti sličan drugim jezicima.

Osvrćući se na *pomirenje*, ili, radije, oprost, studija pokazuje da tek manjina vjeruje da čovjek mora oprostiti i zaboraviti ono što se desilo za vrijeme rata. 45–56 posto ispitanika, zavisno od etničke pripadnosti, smatra da bi se trebalo oprostiti ali da se zaboraviti *ne* smije. Ovo nije iznenađujuće, s obzirom da je prošlo samo deset godina od završetka brutalnog i razarajućeg rata. Polovina Bošnjaka vjeruje da ono što se desilo nikad ne bi trebalo oprostiti, a isto mišljenje ima i 40 posto Hrvata i 30 posto Srba.

Što se tiče stava prema sudu u Haagu, pokazalo se da ga gotovo 60 posto ispitanika bošnjačke nacionalnosti, gotovo 50 posto Srba i gotovo 40 posto Hrvata smatra pravednim. Iako postoje razlike između sve tri grupe, ovo također indicira da znatan broj Bošnjaka ne odobrava Haag. Ne znamo zašto misle na taj način, ali je jasno da se sud u Haagu, koji bi trebao imati značajnu ulogu u procesu pomirenja, susreće sa problemima legitimiteta.

Ispitanici su se mogli složiti ili ne sa nekolicinom tvrdnji koje se tiču određenih aspekata političke situacije i budućnosti Bosne i Hercegovine.

Kao prvo, velika većina ispitanika se slaže sa tvrdnjom da bi se izbjeglice trebale vratiti na prijeratna mjesta stanovanja.

Osim toga, u svim grupama, a posebno među Bošnjacima, se favorizira postojanje jedne zajedničke države. Samim tim, postoji stav da se srpska i hrvatska područja u zemlji ne bi trebala spojiti sa "matičnom državom". Ovo se razlikuje od rezultata drugih studija gdje, obično postoji rascjep između stavova Bošnjaka s jedne strane, i Srba i Hrvata s druge. Pored činjenice da u Bosni i Hercegovini postoje regionalne razlike, u ovom slučaju znatan postotak Srba i Hrvata nije želio odgovoriti na ova pitanja. Veći postotak odgovora na ova pitanje bi, eventualno, mogao dati drugačije rezultate.

Na isti način, većina ljudi je pozitivna prema zajedničkom školskom sistemu, u smislu zajedničkog nastavnog programa i integracije. Postoji osjetno manji broj onih koji su zainteresovani za to da se djeca podučavaju na njihovom novom standardnom jeziku (bosanskom, hrvatskom i srpskom). S druge strane, ispitanici smatraju da bi djeca trebala znati i latinicu i ćirilicu. U ovom istraživanju bi se možda moglo reći da ljudi preferiraju ono rješenje jezičkog pitanja koje najviše podsjeća na stanje u Bosni prije rata. Taj jezik je karakterizirao visok stupanj lingvističke tolerancije prema dvjema varijantama koje su se tad zvale srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski jezik, koji se u Bosni osamdesetih još zvao i *Bosansko-hercegovački standardni jezički izraz*.

Dalje, interesantno je zapaziti da postoji prilično visok stupanj nepovjerenja prema međunarodnoj zajednici, bez nekih većih razlika među Hrvatima,

Bošnjacima i Srbima. Ovo znači da, sudeći po mišljenju ispitanika, međunarodna zajednica ne razumije uvjete u Bosni i Hercegovini i tretira ljude kao zaostale. Konačno, veoma velika većina vjeruje da će stanovnici Bosne i Hercegovine, uprkos tome šta se desilo, u budućnosti moći živjeti u miru.

Ni u ovom slučaju, nema većih razlika između stavova i mišljenja ispitanika iz ciljnog i kontrolnog uzorka.

Rezime

Materijalni uslovi ispitanika su veoma teški. Ljudi su siromašni, mali dio njih je zaposlen, dok mnogi, čini se, žive na ivici siromaštva i često si ne mogu priuštiti ni zdravstvenu zaštitu, niti školovanje djece. Osim toga, velika većina ispitanika ne očekuje nikakve veće promjene u budućnosti, bilo da je riječ o vlastitoj porodici, o području u kojem žive, ili pak, o Bosni kao državi.

Socijalna egzistencija je umnogome ograničena na svakodnevni život u vlastitom okruženju i u okviru vlastite etničke grupe, iako interakcija među etničkim grupama postoji.

S druge strane, većina ljudi navodi da se osjeća sigurno, i da se veoma rijetko susreću sa neprijatnostima. Njihovi stavovi prema pripadnicima drugih etničkih grupa su, općenito, pozitivni.

Život van posla je do velike mjere posvećen televiziji i religiji i veoma mali broj ispitanika je uključen u organizovane aktivnosti, bilo da je riječ o sportskim, kulturnim ili političkim organizacijama. Čini se da većina ljudi uopće nije zainteresovana za politiku.

U cjelini, stavovi ispitanika prema programima pomoći su prilično neutralni ili neodlučni. Preovladavajući stav, dakle, nije ni pretjerano pozitivan, niti izravno negativan, ali primjetna manjina ispitanika vjeruje da pomoć nije bila potpuno pravedna niti prikladna. Postoji, također, veoma visok stupanj nepovjerenja prema lokalnim političarima i međunarodnim organizacijama.

Kad je riječ o budućnosti Bosne i Hercegovine, odgovori se umnogome slažu sa nadama koje međunarodna zajednica gaji u ovom pogledu, s tim da postoje određene razlike u stavovima između Bošnjaka, Hrvata ili Srba.

Diskusija

U diskusiji koja slijedi, zaključno će biti riječ o rezultatima studije iz perspektive Sidinih vlastitih ciljeva i u okviru terminologije kojom se Sida služi. Ono što je za Sidu bilo važno je do koje su mjere programi pomoći bili *relevantni*, kakav *značaj* su imali i koliko su uticali na *održivost* u ekonomskom i socijalnom pogledu.¹⁴²

¹⁴² *Terms of Reference. Evaluation of Impact, Sustainability and Relevance in Integrated Area Programmes in Bosnia-Herzegovina*, Sida, UTV 2004-02-16.

Na ova pitanja nije lako dati jednostavan odgovor. Kao prvo, trebalo bi se imati na umu da je ovo istraživanje odraz iskustva i stavova ljudi, što znači da, u svim diskusijama o rezultatima u pogledu uzroka i posljedice na jednom općem nivou, treba biti oprezan. Drugim riječima, rezultati ankete, sami po sebi, ne mogu odgovoriti na pitanje da li su programi bili uspješni ili ne. Da bi se programi u cjelini mogli procijeniti bila bi neophodna sveobuhvatna socioekonomska analiza, bazirana na drugoj vrsti podataka, koja bi se, između ostalog, bavila analizom političkih i ekonomskih uslova kako na lokalnom, tako i na državnom nivou.

Stoga bi čitalac trebao biti svjestan da su rezultati ove studije, kao i rezultati antropološke studije, bazirani na subjektivnim stavovima ispitanika i informanata. Ovo, međutim, ne znači, da podaci nisu vjerodostojni. Uvijek je moguća "greška u mjerenju", čak i kad je riječ o službenoj statistici, koja je, nažalost, u ovom slučaju, ionako nedovoljna. Mi ne možemo biti potpuno sigurni da su svi odgovori bili iskreni, ali oni, mogu imati manje ili više smisla, na osnovu onog što je već poznato ili onog što zvuči logično. Osim toga, postoji duga tradicija u donošenju vjerodostojnih prognoza u istraživanjima političkih stavova. U ovom slučaju također postoji i mogućnost provjeravanja putem kontrolnog uzorka, koji je veoma sličan ciljnom uzorku, u smislu demografskih i socijalnih obilježja. Važno je, pak, da se rezultati baziraju na mišljenjima i stavovima, ne na "objektivnim" ekonomskim podacima.

Pored toga, postoje još neki razlozi zbog kojih rezultati istraživanja jesu – i moraju biti – djelomični. Podaci koje smo bili u stanju dobiti se tiču jednog specifičnog vremenskog momenta, i ne znamo kako su ljudi živjeli ili razmišljali prije rata, u toku rata ili neposredno poslije rata. Da je anketa, na primjer, napravljena neposredno poslije povratka u sela, mi bismo najvjerojatnije dobili drugačije odgovore. Konačno, kad je riječ o rezultatima, mora se imati na umu da ljudi koji su bili intervjuirani *ne* predstavljaju slučajan uzorak domaćinstava Bosne i Hercegovine, nego su uzorak reprezentativan za domaćinstva koja su ušla u Sidine programe pomoći, ili spadaju u odgovarajuću kontrolnu grupu.

Analiza je, u našem slučaju, ipak bazirana na određenim objektivnim karakteristikama, primarno na dihotomiji primaoca pomoći i onih koji tu pomoć nisu dobili kao i na razlikama između četiri organizacije koje su bile uključene u programe pomoći. Postoje, također, uobičajene sociološke "varijable sredine", kao što je obrazovanje, dob, spol, ruralna ili urbana sredina. Uz pomoć ovih varijabli je u okviru različitih kategorija moguće uporediti ekonomske uslove i ostale podatke, onakve kakvim ih ispitanici doživljavaju, i indirektno doći do zaključaka o efektima pomoći. U svakom slučaju, na osnovu podataka s kojima raspoložemo, je nemoguće dati konačne odgovore.

Kad je riječ o ekonomiji, čini se da su programi zaista imali značajan uticaj, s obzirom da su, očito, pomogli ljudima da se vrate u svoja sela i obnove svoje domove. Sasvim je izvjesno da bi velik broj ljudi veoma teško uspio tako nešto napraviti uz pomoć vlastitih sredstava. U tom pogledu bi pomoć mogla

biti karakterizovana kao relevantna, posebno ako se oslanjamo na razmišljanja ljudi kojih se to tiče. Kad je riječ o povratku, relativno mali broj ljudi bi otišao na neko drugo mjesto, čak iako bi bili dobili ekonomska sredstva da to urade, i jasno je da se većina htjela vratiti kući. Štaviše, najveći dio ljudi zaista živi u obnovljenim kućama, koje se, samim tim, ne mogu smatrati izlišnim, poput vikendica. Naravno, relevantnost se može shvatiti i u drugom, isključivo makroekonomskom, "objektivnom" pogledu. Da li su programi bili relevantni u ovom smislu? Da li bi, možda, bilo mudrije ne pomoći ljudima da se vrate u svoja sela?¹⁴³

Da bismo mogli dati odgovor na ova pitanja, morali bismo uzeti u obzir postojeće alternative, i, po našem mišljenju, diskutabilno je da li su postojale bilo kakve druge stvarne opcije u vrijeme kad su odluke o programu donesene i on se počeo realizovati. Ako se na umu imaju političke smjernice Dejtonskog Sporazuma i izričit stav da se ne prihvati rezultat etničkog čišćenja, kao i postojeća ekonomska infrastruktura, jasno je da drugi izbor nije postojao. U toj specifičnoj situaciji bilo je nemoguće zanemariti humanitarna i politička pitanja, i bilo bi prilično dalekosežno predstaviti povratak kao nešto što zavisi od ekonomskih predviđanja, koja bi, po samoj prirodi stvari, bila veoma teško napraviti.

Šta reći o *socijalnom* značaju i relevantnosti? Moglo bi se doći do sličnih zaključaka. Pod datim uslovima, šta bi drugo moglo biti učinjeno? S obzirom da su se ljudi željeli vratiti, činjenica da su se mogli vratiti, svakako ima implikacije na stabilnost društvenog života, i, do određene mjere, posljedice rata su promijenjene. Pošto svi zainteresovani nisu mogli dobiti pomoć, ona bi mogla izazvati socijalne konflikte, i, premda se ovo nije desilo, postoje neke indikacije da ljudi općenito prilaze stranim programima pomoći pomalo rezervirano. Ako ništa drugo, sami ispitanici tako misle.

Ako, pak, značaj urađenog postavimo u jedan širi okvir, naime, ako postavimo pitanje do koje mjere su programi uticali na određene ekonomske procese ili vrste socijalnih relacija, rezultat nije tako očit. Ako su, recimo, programi obnove trebali dovesti do veće interakcije između različitih etničkih grupa, poboljšati kooperaciju među korisnicima pomoći, ili uticati na to da se oni uključe u razne aktivnosti u slobodno vrijeme – rezultati su veoma skromni. Činjenica je da ne postoje bitne razlike između onih koji jesu bili korisnici Sidine pomoći i onih koji nisu.

Isto važi i za ekonomsku situaciju. Ako je zamisao bila da programi obnove, povezani sa sistemom kredita, imaju konkretan uticaj na ekonomiju sela, ovo se, očito, nije desilo, što je, također, potvrđeno u istraživanjima koja su se bavila isključivo ekonomskom situacijom.¹⁴⁴

¹⁴³ "Činjenica da međunarodna zajednica potiče povratak također navodi na pitanje o održivosti, t.j. dugoročne koristi programa ... sama ideja o ekonomskom razvitku putem povratka u ruralna područja se može postaviti u pitanje. Zato je važno ispitati da li je međunarodna zajednica možda trošila novac na obnovu infrastrukture prošlosti, a ne budućnosti." Terms of Reference, str. 2-3

¹⁴⁴ Za opširniju analizu, pogledati *Governance and Democracy in Bosnia and Herzegovina. Post-Industrial Society and the Authoritarian Temptation*. ESI, Berlin & Sarajevo, 2004.

Tema održivosti, odnosno, da li bi pomoć mogla pridonijeti poboljšanju socijalne i ekonomske situacije u dugoročnoj perspektivi, također se dovodi u pitanje. Sudeći po iskazima ispitanika, a nema podataka koji bi opovrgli njihovo mišljenje, programi nisu – dosad – imali većeg uticaja na ekonomski razvoj.

U cilju provjere neke od pretpostavki koje se tiču efekata programa pomoći, napravljen je niz analiza uz pomoć *modela strukturalne jednačine*.¹⁴⁵ Svrha modela je proučavanje faktorske strukture stavova, kao i kauzalne veze. Iako bi se modeli trebali shvatiti kao eksplorativni, i potrebne su daljnje analize koje bi se bazirale na većem broju indikatora i objašnjavajućih faktora – rezultati ilustriraju da programi pomoći zapravo ne utiču na ekonomsku situaciju porodice, niti na ekonomske uslove općenito, niti imaju konkretan efekat na međuetničke relacije i stavove. Oni se nisu vidno poboljšali kao posljedica pomoći, ali isto tako se nisu ni pogoršali zahvaljujući programima, niti su programi dali povoda za nove konflikte.

Da li ovo znači da su IAP-i bili promašaj? Mi smatramo da nisu. Za nekog ko nije dio programa, ko nije morao donositi odluke koje je, u vrijeme kad su se donosile, bilo veoma teško donijeti, nemoguće je reći da li su programi bili pogrešni ili ne. Kad se sve uzme u obzir – kakve alternative su postojale? Nešto drugo se, pak, mora naglasiti. Relacija između date pomoći i oficijelnih Sidinih ciljeva nije sasvim jasna. Pitanje je koliko izgradnja kuće, pa čak i uz obnovu škole i pravljenje novih puteva, može imati konkretan, izmjeriv uticaj na ekonomski i socijalni život korisnika?

Ne može se pretpostaviti da će se izgradnja kuća i infrastrukture kao takva odraziti u drugim sferama života. Čini se, da je nešto drugo potrebno – u jednu ruku teorija koja bi objasnila relaciju između ulaganja i konačnog rezultata, ili socijalnih mehanizama koji su dio procesa, i, u drugu ruku, određeni stupanj administrativne i političke kontrole. Ovo podrazumijeva postojanje programa različite prirode, pored IAP-a, i, naravno, sredstva koja bi takvo što omogućila. Teško je oti se utisku da se – bar na određenom administrativnom, ili političkom nivou – previše očekivalo od programa.

Uzmimo, na primjer, pitanje mikro-kredita. Sama ideja je dobra, ali je sistem baziran na preduslovima koji, kao takvi, možda ne postoje. Radi se, o općoj ekonomskoj strukturi, kao i o mogućnostima porodice da koristi kredite na sadržajan način, i prije svega, da ga otplati. U uslovima u kojima je ekonomski

¹⁴⁵ Model strukturalne jednačine (Structural Equation Modelling SEM) može se opisati kao kombinacija *path analysis* i faktorske analize koja dozvoljava proučavanja i dimenzionalnih struktura i kauzalnih veza. Za razliku od drugih multivarijantnih metoda SEM analiza se bazira na postavljanju teorijski relevantnog modela, gdje se specificiraju očekivane veze između varijabli. Potpuni SEM model se sastoji od latentnih i manifestnih varijabli. Latentne varijable su teorijski konstrukti, ili faktori, kao npr. etnički identitet ili životni standard koji se mjere putem indikatora odnosno manifestnih varijabli. Analiza se sastoji od strukturalnog modela (latentnih varijabli) i modela mjerenja (manifestnih varijabli). Preko analize kovarijantnih struktura moguće je mjeriti i odnose između latentnih varijabli. Za uvod u SEM, pogledati Randall E. Schumacher & Richard G. Lomax, *A Beginner's Guide to Structural Equation Modelling*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers; Mahwah, New Jersey & London, 2004. Analize su napravljene pomoću softvera EQS, (Peter M. Bentler, Multivariate Software, Inc., <http://www.mvsoft.com/>).

razvoj spor, i integracija u novčanu ekonomiju slaba, jasno je da će samo mali broj ljudi biti u stanju da dignu kredit. Također smo vidjeli da je ono što Sida zove "poljoprivredna pomoć" nedovoljno za motivaciju da bi se ljudi sa ograničenim resursima, oslonili na poljoprivredu kao osnovni izvor primanja, što, vjerovatno, za većinu nikad ranije nije bio slučaj, i što u ovoj sredini, vjerovatno bi bilo rizično. U socijalističkoj Jugoslaviji, a naročito u Bosni i Hercegovini, znatan dio radne snage sačinjavali su "radnici-seljaci", ljudi koji su živjeli na selu, putovali na posao, ili živjeli kao migranti u industrijskim centrima, ponekad i u drugoj republici. U tom kontekstu, i na ovom geografskom području, poljoprivreda je obično značila proizvodnju za potrebe vlastite porodice, ne za tržište.¹⁴⁶

Jedan od osnovnih problema je postojanje značajnih parametara koji su van dometa Sidine kontrole. Sida nije odgovorna za makroekonomsku politiku u Bosni i Hercegovini, niti ima uticaj na organizaciju lokalne administracije i nije u stanju da obezbijedi zaposlenje izvan poljoprivrede. Svi ovi faktori utiču na efekte bilo kojeg Sidinog programa parcijalne pomoći.

Od ogromne važnosti je, svakako, opća politička situacija, čije glavne smjernice su date u okviru Dejtonskog Sporazuma. Poenta nije da je Bosna i Hercegovina jedna vrsta konfederacije, niti da se političke teme jako etniciraju. Problem je, prije svega, situacija u kojoj je međunarodna zajednica u velikoj mjeri uključena u političke aktivnosti, ali nema punu kontrolu, niti je preuzela punu odgovornost. Time je postavljen temelj nečemu što najviše podsjeća na protektorat. Za razliku od bosanskih političara, čija moć je, ipak, prilično ograničena, predstavnici međunarodne zajednice na slobodnim izborima ne moraju odgovarati pred stanovnicima Bosne i Hercegovine. Ovakva situacija daje povod nedostatku transparentnosti, i, konačno, dovodi do situacije u kojoj preovladava nesigurnost, sumnja pa i ravnodušnost.¹⁴⁷

Stoga, da bi se neke dugoročne promjene mogle očekivati, narodu bi se morao dati i razlog da vjeruje u svoje okruženje. Preduslov je, dakle, da ljudi vjeruju da će biti tretirani pravedno kad se obrate vlastima i da vjeruju da njihovo mišljenje može nešto promijeniti. Da bi se to postiglo, morala bi postojati stvarna kontrola faktora koji trenutno nisu pod kontrolom, i obezbijediti sredstva u obimu u kojem vjerovatno nisu ni bila predviđena.

Zaključno, programi se moraju posmatrati kao uspješni u tom smislu da su pomogli ljudima da se vrate u svoje domove, što je ujedno bio i prvobitni cilj programa. Opisi cilja programa, ali i njegova ideološka podloga očito, su se mijenjali kako je vrijeme prolazilo. U svakom slučaju, ne postoji jasna

¹⁴⁶ *Governance and Democracy in Bosnia and Herzegovina. Post-Industrial Society and the Authoritarian Temptation*. ESI, Berlin & Sarajevo, 2004.

¹⁴⁷ Ovo je stanovište nekolicine analitičara. Pogledati, npr., David Chandler: 'The Problem of 'Nation-Building': Imposing Bureaucratic 'Rule from Above'. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, Nr 3, October 2004, pp. 577-591; or, *Governance and Democracy in Bosnia and Herzegovina. Post-Industrial Society and the Authoritarian Temptation*. Part of the Governance Assessment of Bosnia and Herzegovina funded by the United Kingdom's Department for International Development. *European Stability Initiative, Berlin & Sarajevo, 2004*.

veza između obnove kuća i očekivanja koja su se naknadno pripisivala projektu, i čini se da je terminologija koja se koristi može navesti na pogrešna razmišljanja. Činjenica da "poljoprivrednu pomoć", zamišljenu kao startni paket, korisnici nisu doživjeli kao poljoprivrednu pomoć koja bi dala dugoročne rezultate izgleda kao problem donatora ili, radije, političara koji donose odluke, a ne problem bosanskog okruženja. Vjerovatno isto važi i za izraz "Programi integralnog pristupa regiji".¹⁴⁸

Ideja da bi obnova kuća mogla imati efekte na pomirenje je diskutabilna. Ishod bi možda bio drugačiji da su programi bili zamišljeni kao početak jedne opsežne strategije koja bi obuhvaćala aktiviranje stanovnika sela, u sklopu jednog općeg regionalnog razvojnog plana. U tom slučaju bi se moglo tvrditi da je izgradnja kuća bila prva, neophodna mjera u jednom dugoročnom programu koji bi, na kraju, imao predviđene efekte.

Ono što se može reći, poslije razmatranja ovih podataka je da je Sida uložila enorman trud, a ono što je napravljeno je bilo prijeko potrebno i vrijedno svake pohvale. Da bi se neka od dodatnih očekivanja ispunila bilo bi, ipak, potrebno više.

Anketa nam govori da, kako stvari trenutno izgledaju, razvoj situacije u Bosni i Hercegovini, osim posljedica rata, umnogome zavisi i od: a) dugoročnih socijalnih procesa koji su posljednjih decenija postojali na ovom području, b) specifičnog institucionalnog sklopa, i c) iznimno teške ekonomske situacije. Sida – ili druge međunarodne agencije – nisu bile u stanju da neutraliziraju ili prodru kroz ove faktore, no čini se i pretjerano optimistično očekivati temeljne promjene u toku relativno kratkog vremenskog perioda.

¹⁴⁸ Jedan od primjera nesklada između situacije na terenu i jezika politike je i previše pozitivan prikaz IAP u službenom dokumentu objavljenom od strane švedske vlade u martu 2005, gdje je IAP opisan kao sredstvo za smanjenje siromaštva; pogledati Regeringens skrivelse 2004/05:109. Svenska utvecklingssamarbetet med länderna i OSS och på Västra Balkan. <http://www.regeringen.se/content/1/c6/04/33/32/6bf33f90.pdf>.

Dodatak 3

Anketno istraživanje: Tabele

Dob ispitanika

	Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
15–29	2.7%	7.8%	4.3%
30–44	20.5%	24.8%	21.9%
45–54	23.4%	21.2%	22.7%
55–64	23.2%	19.2%	21.8%
65–74	23.3%	20.6%	22.4%
75 +	7.2%	6.4%	6.9%
	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	2000	1000	3000

Vrsta naselja

	Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno	
Vrsta naselja	Ruralno	66.6%	61.0%	64.7%
	Urbano	33.5%	39.0%	35.3%
	100.0%	100.0%	100.0%	
Totalno	2000	1000	3000	

Spol ispitanika

	Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno	
Spol	Muškarci	49.8%	48.2%	49.3%
	Žene	50.2%	51.8%	50.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	
Totalno	2000	1000	3000	

Struktura domaćinstva

Domaćinstvo čini:	Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak
Suprug/a i djeca	33.9%	33.4%
Suprug/a	19.2%	19.8%
Samac	13.1%	16.1%
Neko drugi	11.2%	7.4%
Suprug/a, djeca i neko drugi	6.5%	7.9%
Djeca i neko drugi	5.3%	2.1%
Suprug/a, djeca i roditelji	3.9%	4.1%
Nevjenčan partner	1.7%	1.6%
Djeca	1.4%	3.0%
Suprug/a, roditelji, djeca i neko drugi	0.9%	0.5%
Suprug/a i neko drugi	0.9%	0.7%
Roditelji i neko drugi	0.8%	1.0%
Suprug/a i roditelji	0.7%	1.2%
Roditelji i djeca	0.4%	0.6%
Roditelji	0.2%	0.1%
Suprug/a, roditelji i neko drugi	0.2%	0.1%
Nevjenčan partner i djeca	0.1%	0.2%
Nevjenčan partner i roditelji	0.1%	0.0%
Roditelji, djeca i neko drugi	0.1%	0.2%
	100.0%	100.0%
Totalno	2000	1000

Obrazovanje

	Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
Osnovna škola	56.9%	51.5%	55.1%
Srednja škola	36.3%	40.5%	37.7%
Univerzitet	6.8%	7.5%	7.0%
NZ/BO	0.1%	0.5%	0.2%
	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	2000	1000	3000

**Napušteni stanovi/kuće
(u okviru domaćinstava koja su ušla u anketu)**

	LWF	Caritas	CRI	SRSA	Totalno	Novi vlasnik	Nije korištena redovito
Anketirani	94.59	67.66	93.48	94.92	85.99		
Stan/kuća je prazan, ali vlasniciponekad dolaze	4.40	17.81	6.52	5.08	9.26		9.26
Stan/kuća je prodan	0.34	6.89			2.21	2.21	
Stan/kuća je iznajmljen		4.04			1.24		
Stan/kuća je zamijenjen		0.30			0.09	0.09	
Stan/kuća je napušten	0.68	3.29			1.20		1.20
Totalno	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	2.30	10.46

**Da li biste se vratili i da niste dobili financijsku/ekonomsku pomoć?
* Vrsta naselja**

Vrsta naselja		Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
Ruralno	Najvjerojatnije ne	24.4%	9.3%	19.9%
	Vjerojatno da	33.2%	28.9%	31.9%
	Definitivno da	42.0%	60.0%	47.3%
	NZ/BO	0.4%	1.9%	0.8%
		100.0%	100.0%	100.0%
	Totalno	1290	540	1830
Urbano	Najvjerojatnije ne	21.3%	7.1%	17.2%
	Vjerojatno da	32.0%	27.9%	30.8%
	Definitivno da	46.3%	63.7%	51.3%
	NZ/BO	0.5%	1.3%	0.8%
		100.0%	100.0%	100.0%
	Totalno	560	226	786

**Da li biste radije otišli na neko drugo mjesto,
da ste bili u prilici da dobijete finacijsku/ekonomsku pomoć?**

* Vrsta naselja

Vrsta naselja		Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
Ruralno	Definitivno da	12.2%	11.1%	11.9%
	Vjerovatno da	6.7%	4.6%	6.1%
	Najvjerovatnije ne	80.7%	83.7%	81.6%
	NZ/BO	0.4%	0.6%	0.4%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1290	540	1830
Urbano	Definitivno da	13.0%	4.9%	10.7%
	Vjerovatno da	6.8%	8.0%	7.1%
	Najvjerovatnije ne	79.5%	86.7%	81.6%
	NZ/BO	0.7%	0.4%	0.6%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		560	226	786

**Jeste li se vratili zato jer ste preseljeni, tj. zato jer ste morali
napustiti privremeni stan zbog povratka prijašnjeg vlasnika?**

Uzorak		Domicilni		Totalno
		Ruralno područje	Urbano područje	
Ciljni uzorak	Da	43.6%	37.9%	41.9%
	Ne	55.6%	59.1%	56.6%
	NZ/BO	0.8%	3.0%	1.5%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1290	560	1850
Kontrolni uzorak	Da	44.3%	31.0%	40.3%
	Ne	55.2%	68.6%	59.1%
	NZ/BO	0.6%	0.4%	0.5%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		540	226	766

Primljena poljoprivredna pomoć u ruralnim područjima

Organizacija	Poljoprivredna pomoć		
	Ne	Da	Totalno
LWF	500 89.6%	58 10.4%	558 100.0%
Caritas	435 97.3%	12 2.7%	447 100.0%
CRI	445 73.1%	164 26.9%	609 100.0%
SRSA	111 50.7%	108 49.3%	219 100.0%

Kako ste saznali za mogućnost primanja pomoći?

	Ciljni uzorak	
	Ruralno područje	Urbano područje
Od predstavnika vlasti	36.4%	11.0%
Od prijatelja i poznanika	34.1%	61.4%
Na sastanku organizacije	25.5%	19.2%
Putem televizije i novina	2.6%	5.3%
Nisam dobio informaciju	1.6%	2.7%
NZ/BO	0.5%	0.6%
	100.0%	100.0%
Totalno	1241	625

Da li smatrate da razumijete principe na kojima se bazira podjela pomoći? (a) – Ruralno /Urbano

Vrsta naselja	Ruralno		Urbano	
	Ciljni	Kontrolni	Ciljni	Kontrolni
Potpuno razumijem principe	20.5%	10.6%	26.7%	12.0%
Djelomično razumijem principe	41.0%	35.0%	38.1%	34.0%
Ne razumijem principe	38.2%	52.8%	34.8%	54.0%
NZ/BO	0.3%	1.6%	0.5%	
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1279	123	656	50

a) Da li je Vaša porodica dobila međunarodnu pomoć poslije rata? = Da

Da li smatrate da razumijete principe na kojima se bazira podjela pomoći? (a) – Obrazovanje 'Ciljni uzorak

	Osnovna škola	Srednja Škola	Univerzitet
Potpuno razumijem principe	18.5%	27.3%	31.1%
Djelomično razumijem principe	40.3%	39.7%	38.5%
Ne razumijem principe	40.9%	32.4%	30.4%
NZ/BO	0.3%	0.6%	
	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1106	692	135

a) Da li je Vaša porodica dobila međunarodnu pomoć poslije rata? = Da

**Da li je, po Vašem mišljenju, distribucija pomoći bila pravedna?
* Vrsta naselja**

Vrsta naselja		Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
Ruralno	Većinom pravedna	26.6%	10.5%	21.5%
	Ponekad pravedna, ponekad nepravedna	42.3%	33.4%	39.5%
	Većinom nepravedna	30.6%	55.2%	38.3%
	DK/NA	0.5%	0.8%	0.6%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1331	610	1941
Urbano	Većinom pravedna	23.5%	13.1%	19.6%
	Ponekad pravedna, ponekad nepravedna	39.3%	40.0%	39.6%
	Većinom nepravedna	35.3%	45.9%	39.2%
	NZ/BO	1.9%	1.0%	1.6%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		669	390	1059

Da li su oni kojima je pomoć trebala, zaista tu pomoć dobili?
* Vrsta naselja

Vrsta naselja		Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
Ruralno	Da, većina njih	36.6%	18.9%	31.0%
	Da, neki od njih	44.6%	43.3%	44.2%
	Samo nekolicina njih	18.4%	37.4%	24.4%
	NZ/BO	0.4%	0.5%	0.4%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1331	610	1941
Urbano	Da, većina njih	27.1%	15.1%	22.7%
	Da, neki od njih	38.4%	39.5%	38.8%
	Samo nekolicina njih	33.3%	43.8%	37.2%
	NZ/BO	1.2%	1.5%	1.3%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		669	390	1059

Jesu li oni koji su dobili pomoć tu pomoć zaista i trebali?
* Vrsta naselja

Vrsta naselja		Ciljni uzorak	Kontrolni uzorak	Totalno
Ruralno	Da, većina njih	43.5%	24.9%	37.7%
	Da, neki od njih	42.7%	46.7%	44.0%
	Samo nekolicina njih	13.4%	27.5%	17.9%
	NZ/BO	0.3%	0.8%	0.5%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1331	610	1941
Urbano	Da, većina njih	33.3%	22.3%	29.3%
	Da, neki od njih	41.3%	40.5%	41.0%
	Samo nekolicina njih	24.1%	35.1%	28.1%
	NZ/BO	1.3%	2.1%	1.6%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		669	390	1059

Kako bi Vi opisali ekonomsku situaciju u Vašoj porodici?

Vrsta naselja	Ruralno		Urbano	
	Ciljni	Kontrolni	Ciljni	Kontrolni
Vrlo loša	38.6%	39.2%	23.6%	23.8%
Loša	30.1%	23.3%	24.6%	32.0%
Ni dobra ni loša	24.9%	28.9%	39.5%	33.6%
Dobra	5.5%	7.5%	11.3%	9.9%
Vrlo dobra	0.9%	1.1%	1.0%	0.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1331	610	390	669

Možete li priuštiti neophodnu zdravstvenu pomoć? * Vrsta naselja

Vrsta naselja		Ciljni	Kontrolni	Totalno
		uzorak	uzorak	
Ruralno	Da, uvijek	7.7%	10.7%	8.7%
	Da, većinu vremena	29.7%	33.0%	30.7%
	Ponekad ne mogu	33.0%	30.5%	32.2%
	Gotovo nikad ne mogu	28.3%	25.6%	27.5%
	Ne znam	1.3%	.3%	1.0%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1331	610	1941
Urbano	Da, uvijek	17.3%	17.7%	17.5%
	Da, većinu vremena	31.2%	31.0%	31.2%
	Ponekad ne mogu	29.0%	28.5%	28.8%
	Gotovo nikad ne mogu	21.4%	21.5%	21.4%
	Ne znam	1.0%	1.3%	1.1%
		100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		669	390	1059

Primanja u domaćinstvu * Vrsta naselja *

			Vrsta naselja		Totalno
			Ruralno	Urbano	
Ciljni uzorak	Prihod	Bez prihoda	21.6%	9.3%	17.5%
		-100 KM	9.1%	3.8%	7.3%
		101-200 KM	33.5%	30.0%	32.4%
		201-300 KM	15.3%	17.9%	16.1%
		301-400 KM	8.9%	9.3%	9.0%
		401-	11.6%	29.7%	17.6%
			100.0%	100.0%	100.0%
Total			1285	636	1921
Kontrolni uzorak	Prihod	Bez prihoda	19.3%	11.8%	16.4%
		-100 KM	8.8%	3.8%	6.9%
		101-200 KM	30.2%	26.8%	28.9%
		201-300 KM	15.1%	14.8%	15.0%
		301-400 KM	10.2%	11.8%	10.8%
		401-	16.4%	31.0%	22.0%
			100.0%	100.0%	100.0%
Totalno			590	365	955

Da li dijelite poljoprivredne strojeve sa drugim stanovnicima sela?

Stanovnici sela	Uzorak	
	Ciljni	Kontrolni
Veoma često	2.9%	1.8%
Često	12.8%	8.4%
Ponekad	21.3%	20.7%
Rijetko	20.1%	20.5%
Nikad	38.8%	46.1%
NZ/BO	4.1%	2.6%
	100.0%	100.0%
Totalno	1331	610

Da li se komšije pomažu u poljoprivrednim poslovima?

Stanovnici sela	Uzorak	
	Ciljni	Kontrolni
Veoma često	5.0%	3.3%
Često	19.2%	14.1%
Ponekad	30.0%	24.1%
Rijetko	18.8%	24.6%
Nikad	24.6%	32.1%
NZ/BO	2.4%	1.8%
	100.0%	100.0%
Totalno	1331	610

U kojoj mjeri surađujete sa stanovnicima Vašeg sela? Izgradnja zajedničke infrastrukture.

Stanovnici sela	Uzorak	
	Ciljni	Kontrolni
Veoma često	8.9%	5.9%
Često	15.6%	13.8%
Ponekad	29.8%	23.3%
Rijetko	18.3%	23.3%
Nikad	24.5%	31.6%
NZ/BO	2.9%	2.1%
	100.0%	100.0%
Totalno	1331	610

Postoji li potreba da ljudi u selu surađuju u svrhu zaštite interesa?

	Selo	Totalno
	Ciljni	Kontrolni
Da, definitivno	46.7%	50.3%
Vjerovatno da	34.8%	33.3%
Da i ne	15.0%	14.3%
Vjerovatno ne	2.7%	1.6%
Uopće ne	0.3%	0.2%
NZ/BO	0.6%	0.3%
	100.0%	100.0%
Totalno	1331	610

Zaposlenost * Vrsta naselja

			Vrsta naselja		Totalno
			Selo	Grad	
Ciljni uzorak	Zaposlenost	zaposlen	16.5%	18.9%	17.3%
		nezaposlen	25.2%	17.5%	22.6%
		rad u kućanstvu	32.9%	13.7%	26.5%
		u mirovini	25.4%	49.8%	33.6%
		Totalno	100.0%	100.0%	100.0%
		1313	662	1975	
Kontrolni uzorak	Zaposlenost	zaposlen	18.9%	24.6%	21.1%
		nezaposlen	24.5%	19.3%	22.5%
		rad u kućanstvu	34.9%	16.9%	27.9%
		u mirovini	21.6%	39.2%	28.5%
		Totalno	100.0%	100.0%	100.0%
		587	378	965	

Zaposlenost žena – Ciljni uzorak * Dob * Vrsta naselja

			Dob						
Vrsta naselja			15–29	30–44	45–54	55–64	65–74	75 +	
Selo	Zaposlenost	zaposlen	10.0%	16.7%	13.2%	2.4%	0.5%	0.0%	
		nezaposlen	22.5%	19.7%	8.3%	3.9%	1.1%	0.0%	
		rad u kućanstvu	67.5%	62.8%	71.2%	75.4%	67.6%	63.0%	
		u mirovini	0.0%	0.9%	7.3%	18.4%	30.8%	37.0%	
		Totalno	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	
Grad	Zaposlenost	zaposlen	29.4%	36.6%	30.5%	8.3%	0.0%	0.0%	
		nezaposlen	47.1%	31.7%	31.3%	10.3%	0.7%	0.0%	
		rad u kućanstvu	23.5%	28.0%	24.4%	29.7%	27.1%	21.6%	
		u mirovini	0.0%	3.7%	13.7%	51.7%	72.2%	78.4%	
		Totalno	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	

Zaposlenost muškaraca– Ciljni uzorak * Dob * Vrsta naselja

Vrsta naselja		Dob					
		15–29	30–44	45–54	55–64	65–74	75 +
Selo	Zaposlenost						
	zaposlen	41.5%	34.7%	40.7%	15.5%	9.1%	1.9%
	nezaposlen	58.5%	62.2%	48.9%	38.7%	6.1%	11.5%
	rad u kućanstvu	0.0%	0.0%	0.9%	0.5%	0.0%	0.0%
	u mirovini	0.0%	3.1%	9.5%	45.4%	84.8%	86.5%
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Grad	Zaposlenost						
	zaposlen	62.5%	61.8%	49.0%	21.6%	5.2%	0.0%
	nezaposlen	37.5%	35.3%	41.2%	22.5%	2.2%	0.0%
	rad u kućanstvu	0.0%	1.5%	0.0%	1.0%	0.0%	2.1%
	u mirovini	0.0%	1.5%	9.8%	54.9%	92.6%	97.9%
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Osjećate li se sigurno u ovom mjestu?

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Vrlo nesigurno	1.5%	3.0%	1.1%	1.1%	1.0%	1.7%
Prilično nesigurno	2.0%	5.7%	1.7%	2.7%	1.0%	3.3%
Niti sigurno, niti nesigurno	3.7%	9.8%	5.4%	5.1%	6.1%	9.2%
Prilično sigurno	15.9%	18.2%	27.6%	15.6%	27.6%	20.0%
Vrlo sigurno	76.9%	63.3%	64.1%	75.5%	64.3%	65.8%
NZ/BO	0.1%					
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

Koliko često imate kontakte s pripadnicima drugih naroda?

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Vrlo rijetko	17.7%	4.2%	3.0%	16.4%	3.1%	9.2%
Rijetko	21.8%	6.1%	8.4%	17.1%	20.4%	12.5%
Ponekad	20.6%	15.2%	30.5%	21.4%	9.2%	16.7%
Često	21.3%	33.3%	35.4%	25.1%	35.7%	34.2%
Vrlo često	18.2%	41.3%	22.7%	19.7%	31.6%	27.5%
NZ/BO	0.4%			0.3%		
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

Imate li prijatelje među pripadnicima drugih naroda?* Narodnost *

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Da, mnogo	15.5%	41.3%	27.2%	15.8%	37.8%	28.3%
Da, nekoliko	31.5%	42.0%	47.5%	37.8%	40.8%	47.5%
Da, jednog	7.9%	6.8%	9.1%	8.0%	5.1%	6.7%
Ne, niti jednog	44.7%	9.5%	15.8%	37.8%	15.3%	17.5%
NZ/BO	0.5%	0.4%	0.4%	0.5%	1.0%	0.0%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

**Imate li prijatelje među pripadnicima drugih naroda?
* Obrazovanje * Narodnost**

Narodnost		Obrazovanje			Totalno
		Osnovna škola	Srednja škola	Viša/Visoka škola	
Bošnjak	Da, mnogo	7.4%	24.5%	39.3%	15.6%
	Da, nekoliko	29.0%	40.9%	40.2%	33.9%
	Da, jednog	8.3%	7.9%	4.5%	7.9%
	Ne, niti jednog	54.9%	26.2%	14.3%	42.1%
	NZ/BO	0.4%	0.4%	1.8%	0.5%
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		1136	717	112	1970
Hrvat	Da, mnogo	21.9%	52.9%	61.7%	40.3%
	Da, nekoliko	48.1%	37.4%	34.0%	41.7%
	Da, jednog	6.9%	7.1%	2.1%	6.4%
	Ne, niti jednog	21.9%	2.6%	2.1%	11.0%
	NZ/BO	1.3%	0.0%	0.0%	0.6%
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		160	155	47	362
Srbin	Da, mnogo	17.7%	35.9%	63.9%	27.4%
	Da, nekoliko	50.6%	45.7%	30.6%	47.5%
	Da, jednog	9.6%	8.1%	0.0%	8.6%
	Ne, niti jednog	21.4%	10.3%	5.6%	16.1%
	NZ/BO	0.6%	0.0%	0.0%	0.3%
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno		322	223	36	583

**Koliko često imate kontakte s pripadnicima drugih naroda?
* Etnička struktura**

Bošnjak	Većinski narod		Totalno
	Bošnjak	Hrvat/Srbin	
Vrlo često	9.4%	11.0%	9.6%
Često	21.4%	35.4%	22.8%
Ponekad	22.2%	25.6%	22.6%
Rijetko	26.0%	15.9%	25.0%
Vrlo rijetko	20.5%	12.2%	19.7%
NZ/BO	0.4%	0.0%	0.4%
	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	711	82	793

**Imate li prijatelje među pripadnicima drugih naroda?
* Etnička struktura**

Bošnjak	Većinski narod		Totalno
	Bošnjak	Hrvat/Srbin	
Da, mnogo	8.0%	6.1%	7.8%
Da, nekoliko	34.7%	53.7%	36.7%
Da, jednog	5.9%	9.8%	6.3%
Ne, niti jednog	50.5%	28.0%	48.2%
NZ/BO	0.8%	2.4%	1.0%
	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	711	82	793

Stupanj povjerenja u lokalne političare

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Vrlo nizak	34.5%	49.6%	30.9%	38.0%	41.8%	34.2%
Nizak	32.0%	28.0%	31.1%	30.6%	33.7%	32.5%
Niti visok, niti nizak	25.9%	14.8%	27.2%	23.5%	19.4%	25.0%
Visok	3.5%	4.2%	2.2%	4.3%	3.1%	4.2%
Vrlo visok	0.3%	0.4%		0.5%		0.8%
NZ/BO	3.8%	3.0%	8.6%	3.1%	2.0%	3.3%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

Stupanj povjerenja u lokalne predstavnike međunarodnih organizacija?

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Vrlo nizak	22.0%	41.3%	18.1%	27.5%	36.7%	18.3%
Nizak	27.9%	22.7%	24.2%	26.3%	31.6%	28.3%
Niti visok, niti nizak	33.4%	23.9%	36.7%	34.8%	22.4%	37.5%
Visok	10.4%	6.4%	10.8%	6.1%	6.1%	9.2%
Vrlo visok	1.6%	1.5%	1.1%	0.9%		
NZ/BO	4.7%	4.2%	9.1%	4.3%	3.1%	6.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

Vjerujete li da će Bošnjaci, Hrvati i Srbi moći živjeti u miru, ili mislite da je šteta učinjena ratom učinila zajednički život zauvijek nemogućim? * Narodnost *

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Moći će živjeti zajedno u miru	85.4%	83.0%	90.1%	85.3%	94.9%	90.0%
Rat je učinio zajednički život nemogućim	11.6%	15.5%	8.2%	12.3%	4.1%	7.5%
NZ/BO	2.9%	1.5%	1.7%	2.4%	1.0%	2.5%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

Mislite li da je Haaški sud za ratne zločine pravedan? Narodnost

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Da	57.0%	38.6%	47.9%	57.0%	37.8%	42.5%
Ne	38.5%	55.3%	47.3%	39.8%	57.1%	50.8%
NZ/BO	4.5%	6.1%	4.8%	3.2%	5.1%	6.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Totalno	1222	264	463	748	98	120

**Kakvo je Vaše mišljenje o budućnosti Bosne i Hercegovine?
Izrazite svoj stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama.**

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Totalno	1222	264	463	748	98	120
Izbjeglice bi se trebale vratiti u gradove i sela u kojima su živjeli prije rata						
U potpunosti se slažem	80.4%	79.5%	72.8%	77.5%	81.6%	75.8%
Donekle se slažem	15.1%	14.4%	17.7%	17.0%	10.2%	11.7%
Niti se slažem, niti se ne slažem	2.5%	3.8%	4.8%	3.2%	6.1%	10.0%
Donekle se ne slažem	0.7%		0.6%	0.1%		0.8%
Uopće se ne slažem	0.2%	1.1%	0.2%	0.7%		
NZ/BO	1.1%	1.1%	3.9%	1.5%	2.0%	1.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Herceg Bosna bi trebala biti dio Hrvatske						
U potpunosti se slažem	0.6%	2.3%	1.1%		1.0%	1.7%
Donekle se slažem	1.6%	7.6%	1.5%	1.2%	3.1%	0.8%
Niti se slažem, niti se ne slažem	6.5%	8.3%	11.9%	6.7%	9.2%	7.5%
Donekle se ne slažem	14.9%	17.0%	13.8%	12.8%	16.3%	15.8%
Uopće se ne slažem	65.8%	53.0%	53.3%	69.7%	50.0%	55.8%
NZ/BO	10.7%	11.7%	18.4%	9.6%	20.4%	18.3%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Republika Srpska bi trebala biti dio Srbije						
U potpunosti se slažem	0.7%	1.1%	1.7%	0.4%		0.8%
Donekle se slažem	1.2%	2.3%	3.5%	1.5%	1.0%	5.0%
Niti se slažem, niti se ne slažem	7.5%	9.1%	12.5%	7.0%	11.2%	7.5%
Donekle se ne slažem	13.4%	20.5%	15.6%	12.0%	13.3%	18.3%
Uopće e ne slažem	66.6%	56.8%	42.5%	69.3%	55.1%	44.2%
NZ/BO	10.6%	10.2%	24.2%	9.9%	19.4%	24.2%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

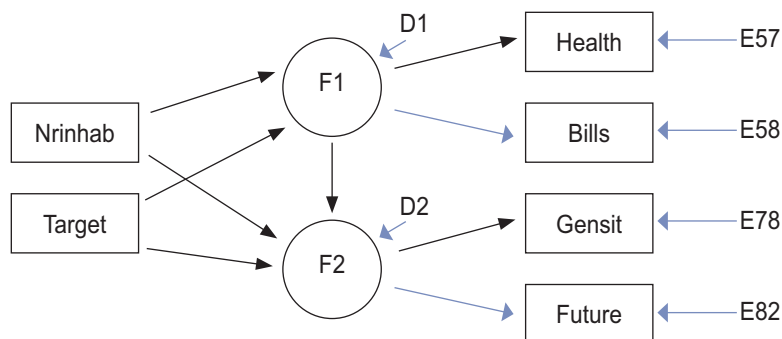
	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Totalno	1222	264	463	748	98	120
Bosna i Hercegovina bi trebala biti unitarna republika, a Federaciju i RS bi trebalo ukinuti						
U potpunosti se slažem	52.5%	47.7%	31.3%	52.9%	39.8%	34.2%
Donekle se slažem	19.4%	16.3%	13.6%	21.1%	17.3%	7.5%
Niti se slažem, niti se ne slažem	11.0%	13.3%	16.4%	9.0%	21.4%	10.8%
Donekle se ne slažem	3.2%	6.4%	6.0%	2.3%	2.0%	14.2%
Uopće se ne slažem	3.7%	7.2%	8.2%	3.7%	3.1%	11.7%
NZ/BO	10.2%	9.1%	24.4%	11.0%	16.3%	21.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Bosna i Hercegovina bi trebala biti organizovana onako kao što danas izgleda, tj. trebala bi se sastojati od Federacije i Republike Srpske						
U potpunosti se slažem	2.5%	5.3%	9.1%	3.3%	4.1%	13.3%
Donekle se slažem	5.1%	4.5%	7.1%	5.1%	7.1%	8.3%
Niti se slažem, niti se ne slažem	18.7%	16.7%	20.7%	16.4%	19.4%	15.0%
Donekle se ne slažem	16.7%	20.8%	11.4%	15.9%	19.4%	13.3%
Uopće se ne slažem	44.4%	42.0%	28.7%	45.1%	32.7%	28.3%
NZ/BO	12.7%	10.6%	22.9%	14.2%	17.3%	21.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Međunarodna zajednica ne razumije stvarne uvjete u našoj zemlji						
U potpunosti se slažem	23.9%	34.5%	21.4%	23.1%	34.7%	25.0%
Donekle se slažem	29.4%	26.9%	29.6%	28.3%	24.5%	29.2%
Niti se slažem, niti se ne slažem	22.1%	18.6%	20.3%	24.6%	23.5%	25.0%
Donekle se ne slažem	8.3%	8.3%	7.1%	6.0%	3.1%	4.2%
Uopće se ne slažem	5.9%	3.4%	2.2%	4.9%	1.0%	
NZ/BO	10.5%	8.3%	19.4%	13.0%	13.3%	16.7%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

	Ciljni uzorak			Kontrolni uzorak		
	Narodnost			Narodnost		
	Bošnjak	Hrvat	Srbin	Bošnjak	Hrvat	Srbin
Totalno	1222	264	463	748	98	120
Međunarodna zajednica se ponaša prema nama kao prema zaostalim ljudima						
U potpunosti se slažem	28.5%	42.0%	25.7%	26.2%	37.8%	26.7%
Donekle se slažem	25.8%	23.5%	30.9%	29.7%	31.6%	30.8%
Niti se slažem, niti se ne slažem	19.9%	17.0%	17.5%	21.3%	14.3%	22.5%
Donekle se ne slažem	9.7%	6.4%	8.0%	7.1%	4.1%	6.7%
Uopće se ne slažem	6.5%	3.8%	1.7%	4.3%	2.0%	
NZ/BO	9.7%	7.2%	16.2%	11.5%	10.2%	13.3%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Bošnjačka, hrvatska i srpska djeca bi trebala pohađati nastavu u zajedničkim razredima						
U potpunosti se slažem	56.5%	64.0%	53.1%	59.6%	58.2%	49.2%
Donekle se slažem	27.2%	17.0%	25.7%	24.5%	17.3%	30.8%
Niti se slažem, niti se ne slažem	7.3%	7.6%	9.1%	8.4%	9.2%	10.0%
Donekle se ne slažem	1.4%	4.5%	0.6%	0.8%	2.0%	0.8%
Uopće se ne slažem	.6%	3.4%	0.2%	0.4%	8.2%	
NZ/BO	7.1%	3.4%	11.2%	6.3%	5.1%	9.2%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Bošnjačka, hrvatska i srpska djeca bi trebala pohađati nastavu prema zajedničkom programu						
U potpunosti se slažem	56.1%	63.6%	51.4%	60.2%	57.1%	49.2%
Donekle se slažem	26.4%	18.2%	24.2%	22.6%	17.3%	25.0%
Niti se slažem, niti se ne slažem	7.9%	6.8%	9.3%	9.2%	11.2%	10.0%
Donekle se ne slažem	1.4%	4.2%	0.6%	0.9%	2.0%	1.7%
Uopće se ne slažem	0.3%	3.8%	0.4%	0.3%	7.1%	0.8%
NZ/BO	7.9%	3.4%	14.0%	6.8%	5.1%	13.3%
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Model strukturalne jednačine: Životni standard i pogled na ekonomsku situaciju

Model: pretpostavlja se da su pogledi na ekonomsku situaciju (F2) zavisni od ekonomskog standarda obitelji (F1). Ovi faktori, svaki sa dva indikatora, prouzrokovani su stupnjem urbanizacije (nrinhab) i učestvovanjem u programima Side (target).

Rezultat: Ekonomski standard porodice (F1) utiče na poglede na ekonomsku situaciju (F2). Stupanj urbanizacije je povezan sa porodičnim standardom no ne i direktno sa pogledom na ekonomsku situaciju. Međunarodna pomoć nema efekta.

Faktor	Pojam	Indikator	Pitanja
F1	Standard kućanstva	Helath	Može platiti dravstvene troškove
		Bills	Može platiti račune
F2	Pogled na ekonomsku situaciju	Gensit	Pogled na ekonomsku situaciju
		Future	Pogled na ekonomsku budućnost
	Stupanj urbanosti sredine	V13	Broj
	Međunarodna pomoć	V251	Korisnici Sidine pomoći – ciljni uzorak

Note: D2, D3 = disturbance; E57 etc. = error

Standardized solution R-squared

	Factor loadings			Error/Disturbance			
Health	=	-.778	F1	+.628	E57	.605	
Bills	=	-.531	F1	+.847	E58	.282	
Gensit	=	-.768	F2	+.641	E78	.589	
FutureE	=	-.530	F 2	+.848	E82	.281	
Causal relations							
F1	=	.195*V13	-.058*V251		+.979	D1	.042
F2	=	.343*F1	+.036*V13	+.043*V251	+.936	D2	.124

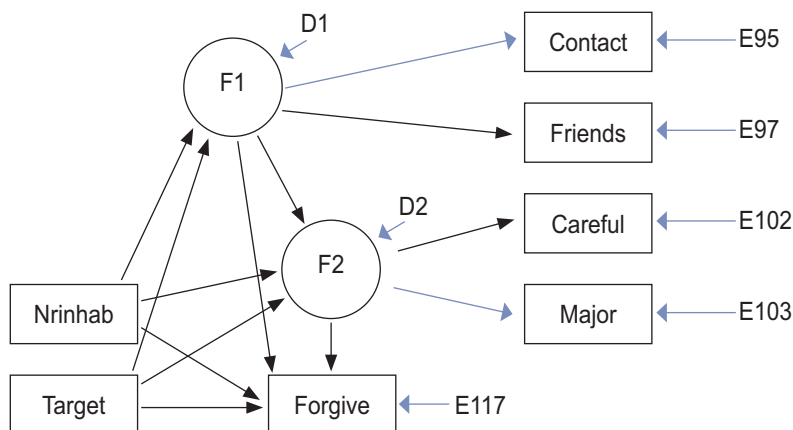
Fit indices (Robust)

Bentler-bonett normed fit index	=	.959
Comparative fit index (CFI)	=	.963
Bollen (IFI) fit index	=	.963
Lisrel GFI fit index	=	.994
Lisrel AGFI fit index	=	.978
Root mean-square residual (RMR)	=	.044
Standardized RMR	=	.025
Root mean-square error of approximation (RMSEA)	=	.054
90% Confidence interval of RMSEA		(.042,.066)

Model strukturalne jednačine: Etnička interakcija, distanca i pomirenje

Hipoteza: Pretpostavka je da etnička interakcija (F1) i stupanj etničke distance, kao i stupanj urbanizacije (nrinhab) i Sidina ekonomska pomoć (target) utiču na pomirenje.

Rezultati pokazuju da a) etnička interakcija vodi ka povjerenju prema drugim etničkim grupama; b) da je pomirenje zavisno od stupnja povjerenja, ali ne direktno od etničke interakcije; c) da stupanj urbanizacije utiče na etničku interakciju, no samo indirektno na pomirenje; d) da međunarodna pomoć nema većeg efekta.

Faktor	Pojam	Indikator	Pitanja
F1	Etnička interakcija	Kontakt	Kontakt s pripadnicima drugih grupa
		Prijatelji	Prijatelji među pripadnicima drugih grupa
F2	Nacionalizam	Briga/pažnja	Paziti se sa pripadnicima drugih grupa
		Većina	Živjeti gdje je vlastita grupa u većini
	Pomirenje	Forgive	Da li treba oprostiti
	Stupanj urbanosti sredine	V13	Broj stanovnika
	Međunarodna pomoć	V251	Ciljna grupa

Standardized solution

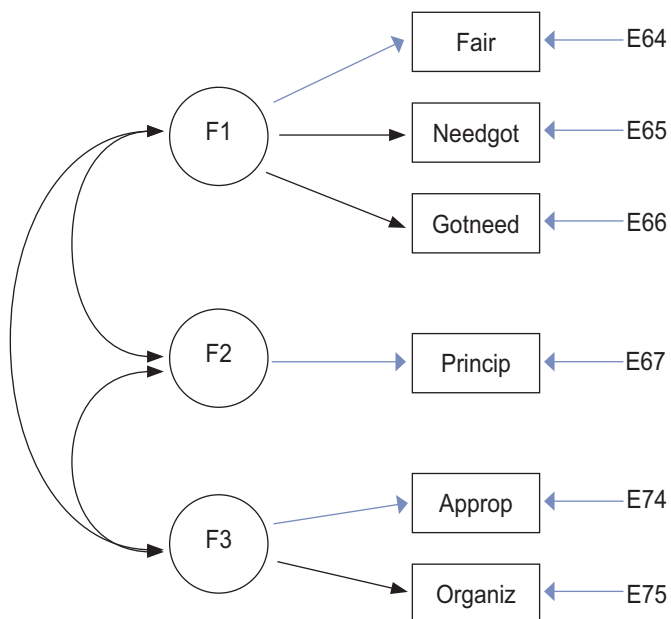
	Factor loadings			Error	R-squared
Contact				+ .616 E95	.620
Friends				+ .555 E97	.692
Careful				+ .619 E102	.617
Major				+ .310 E103	.904
Causal relations					
Forgive =	.020*F1	-.201*F2	-.156*V13	+ .027*V251	+ .975 E117 .050
F1 =	.480*V13			+ .032*V251	+ .877 D1 .231
F2 =	-.271*F1	-.123*V13		-.017*V251	+ .938 D2 .121

Fit indices (Robust)

Bentler-bonett normed fit index	=	.990
Bentler-bonett non-normed fit index	=	.980
Comparative fit index (CFI)	=	.992
Bollen (IFI) fit index	=	.992
Mcdonald (MFI) fit index	=	.995
Root mean-square error of approximation (RMSEA)	=	.037
90% Confidence interval of RMSEA		(.026,.048)

Model strukturalne jednačine: Stavovi prema pomoći

Pogledi na pomoć mogu se tretirati kao tro-dimenzionalna faktorska struktura, gdje su pogledi na moralne aspekte, na efikasnost pomoći, i znanje o principima dodjeljivanja pomoći visoko korelirani.

Faktori	Pojam	Varijable	Pitanja
F1	Moralni aspekti	Fair	Pomoć je bila pravedna
		Needgot	Oni kojima je bila potrebna dobili pomoć
		Gotneed	Onima koji su dobili pomoć, bila je potrebna
F2	Informacija	Princip	Upoznati sa principima pomoći
F3	Efikasnost	Approp	Pomoć primjerena
		Organiz	Pomoć dobro organizovana

Standardized solution				R-squared
		Factor loadings	Error	
Fair	= V64 =	.640 F1	+ .768 E64	.410
Needgot	= V65 =	.827 F1	+ .562 E65	.684
Gotneed	= V66 =	.713 F1	+ .701 E66	.508
Princip	= V67 =	1.000 F2	+ .000 E67	1.000
Appropri	= V74 =	.763 F3	+ .646 E74	.582
Organize	= V75 =	-.500 F3	+ .866 E75	.250

Factor correlations

F1	F2	.497*
F1	F3	.534*
F2	F3	.459*

Fit indices (Robust)

Bentler-bonett normed fit index	=	.983
Bentler-bonett non-normed fit index	=	.970
Comparative fit index (CFI)	=	.988
Bollen (IFI) fit index	=	.988
Mcdonald (MFI) fit index	=	.988
Root mean-square error of approximation (RMSEA)	=	.028
90% Confidence interval of RMSEA		(.015,.042)

Povratak kući:

Procjena Sidinih programa integralnog pristupa regiji u Bosni i Hercegovini

Melita Čukur
Kjell Magnusson
Joakim Molander
Hans Skotte

Povratak kući:

Procjena Sidinih programa integralnog pristupa
regiji u Bosni i Hercegovini

Melita Čukur
Kjell Magnusson
Joakim Molander
Hans Skotte

This report is part of *Sida Evaluations*, a series comprising evaluations of Swedish development assistance. Sida's other series concerned with evaluations, Sida Studies in Evaluation, concerns methodologically oriented studies commissioned by Sida. Both series are administered by the Department for Evaluation and Internal Audit, an independent department reporting directly to Sida's Board of Directors.

This publication can be downloaded/ordered from:
<http://www.sida.se/publications>

Authors: Melita Čukur, Kjell Magnusson, Joakim Molander, Hans Skotte.

The views and interpretations expressed in this report are the authors' and do not necessarily reflect those of the Swedish International Development Cooperation Agency, Sida.

Sida Evaluation 05/19
Commissioned by Sida, Department for Evaluation and Internal Audit

Copyright: Sida and the authors

Registration No.: 2001-2390
Date of Final Report: July 2005
Printed by Edita Communication AB, 2005
Art. no. Sida4841ba
ISBN 91-586-8682-7
ISSN 1401—0402

SWEDISH INTERNATIONAL DEVELOPMENT COOPERATION AGENCY
Address: SE-105 25 Stockholm, Sweden. Office: Sveavägen 20, Stockholm
Telephone: +46 (0)8-698 50 00. Telefax: +46 (0)8-20 88 64
E-mail: sida@sida.se. Homepage: <http://www.sida.se>

Predgovor

Od 1995. godine Bosna i Hercegovina je bila jedan od najvažnijih korisnika švedske razvojne kooperacije. U periodu od 1996. do 2005. godine Švedska je ukupno uložila 2 milijarde kruna. Najveći dio ovih sredstava, otprilike 1.2 milijarda kruna, uložen je u takozvane Programe integralnog pristupa regiji, koji su, u skladu sa aneksom 7. Dejtonskog Sporazuma, bili namijenjeni pomoći koja bi dovela do održivog povratka raseljenog stanovništva.

2003. godine Odjel za Procjenu i Unutrašnju Reviziju pri Sidi (UTV) je započeo nezavisnu procjenu IAP-a. Jedan od razloga je bila i uložena suma. Osim toga, programi su smatrani uspješnim kad je riječ o održivom povratku. UTV je želio provjeriti vjerodostojnost ove tvrdnje i zabilježiti moguću pouku. Interesovalo nas je i da saznamo nešto više o socijalnim i ekonomskim posljedicama procesa povratka. Švedska je, konačno, bila jedan od glavnih financijera ovog procesa, koji spada u najveće ove vrste u modernoj historiji.

Proces evaluacije se u velikoj mjeri oslanjao na učešće relevantnih faktora. Predstavnici Sidinog odjela za Balkan pri evropskom dijelu u Sidi Štokholmu, švedska ambasada u Sarajevu, kao i nevladine organizacije koje su bile implementatori programa bili su uključeni u svim fazama evaluacije. Jedna svrha ovakvog pristupa bila je uključivanje svih učesnika programa i stvaranje prostora za razmišljanje o iskustvima, kao i mogućnost da se iz svega toga, eventualno, izvuče pouka. Tri naučne metode korištene u ovoj evaluaciji nadopunjavaju jedna drugu, u cilju boljeg prikazivanja perspektive povratnika. Ova evaluacija je dovela i do nezavisnih zaključaka i pouke, koji su, također, ovdje predstavljeni.

Eva Lihtman

Direktor

Odjel za Procjenu i Unutrašnju Reviziju

Sadržaj

Popis skraćenica	vii
Rezime	ixi
Uvod	1
Joakim Molander	
Teorija programa integralnog pristupa regiji	3
Rezultati programa integralnog pristupa regiji	9
Evaluacija	10
Ponovna izgradnja Grapske	13
Dr. Hans Skotte	
Prezentacija sela, izazov i važnost programa integralnog pristupa regiji	13
Obnova sela – ostvarena od strane švedske Državne Agencije Spasa (SRSA)	15
Zaključci	32
Antropološka studija dvije sredine	46
Melita Čukur	
Selo	46
Uvod	46
Cilj i metod studije	46
Povratak	47
Obnova sela	49
Ekonomska situacija	52
Socijalna situacija	55
Politička situacija	59
Međunarodna zajednica	60
Budućnost	61
Prijedlozi	63
Rezime	67
Sarajevo	68
Uvod	68
Cilj i metod studije	69
Povratak	69
Ekonomska situacija	74

Socijalna situacija	77
Politička situacija.....	83
Međunarodna zajednica.....	84
Budućnost	85
Prijedlozi.....	87
Rezime	90
Podaci relevantni za studiju	92
Zaključci	94

Donacije i obnova u Bosni i Hercegovini 99

Kjell Magnusson

Sociološka studija o životnim uslovima i stavovima.....	99
Uvod	99
Pregled rezultata	100
Ekonomski uslovi	104
Društvene aktivnosti	106
Etničke relacije.....	107
Budućnost Bosne i Hercegovine	109
Rezime	111
Diskusija.....	111

Zaključci i pouka 117

Joakim Molander

Efikasnost	118
Uspješnost	121
Relevantnost	121
Značaj	122
Održivost	127
Pouka	128

Dodatak 1 Terms of Reference..... 130

Dodatak 1a Background..... 142

Dodatak 2 Hans Skotte: Metodologija 146

Dodatak 3 Anketno istraživanje: Tabele..... 147

Literatura 172